

gyedik napon vált ugyan el tőlük, egyenesebb úton haladván haza felé, mint Priskósék, s ezeket akár meg is előzhette volna a találkozó helyre vagy akár a székhelyre való érkezésben: de ő a fentebb előadott okokból szándékosan hátramaradt s töltötte az időt a görbe útra terelt Priskósékkal.

f) Megérkezés a székhelyre s ennek mai állapota.

Priskosék Átillával együtt érkeznek meg a székhelyre. — Jornandes leírása az út e részéről. — E vidék és vizei az ó-korban. — A székhely határunkban volt. — Itt van e vidék legnagyobb régi körsáncza. — A Tatár-sáncz leírása és leletei.

„Egy úton járván hát vele, megvárva, hogy előttünk elhaladjon, az egész sokasággal követtük őt. És némely folyókon átkelvén, egy igen nagy faluba jutottunk, melyben — mint mondják — Attélásnak egyebütt levő lakásai közt legfényesebb lakása állott“. Ezután leírja Átilla palotájának szerkezetét s aztán az Onegesiósét és ennek fürdőházát, melyet ez „Pannóniából hozott kövekből építtetett. Mert sem kő, sem fa nincs az ezen részen lakozó barbároknál, hanem ott másunnan hordott fát használnak.“

Jornandes közlésében Priskós útleírásának ide vonatkozó része így hangzik: „Igen nagy folyókon t. i. a Tysian, Tibisian és Driccán kelvén által, arra a helyre érkeztünk, a hol hajdan a legvitézebb góth, Vidicula, a sarmaták csele miatt

meghalt. S innét nem messzire abba a faluba jutottunk, melyben Átilla király lakott, mely a legnépesebb várossal is felért“ stb. Ez út-leírásban új adat a Vidicula faluja, melyet Jornandes, mint góth hazafi, kétség kívül maga szúrt bele az elbeszélésbe. Így hát ezzel is több ismervünk volna a főszállásra nézve, t. i. hogy ez közel esett Vidicula megöletése helyéhez. Azonban az új ismervnek nem sok hasznát vesszük, mert ma már senki sem tudja, hol ölték meg a „legvitézebb góthot“, sőt magáról Vidiculáról sem szól Jornandesen kívül egy régi író sem, ő is csak annyit hagyott fen róla.¹ hogy t. i. ez a hős a geták között való volt, kiket Jornandes a góthok őseinek tartott, s abban az időben élt, mikor a scythák az egyiptomiak ellen harczoltak s Ázsiát meghódították. Minthogy azonban Vidiculát a sarmaták (jazygok) csalták törbe, föl lehet tenni, hogy a kérdéses hely ezeknek a földre esett, tán közel a geták (dákok) határához.

Mindkét féle szöveg szerint utasaink a folyókon való átkelés után már közel voltak a székhelyhez: bár egyikből sem tűnik ki, hogy hány napi út volt még idáig? Priskósnál megszakad az időnek napról-napra való számlálása. Nincs adva, hogy meddig várakoztak a követek a faluban Átillára? sem az, hogy meddig utaztak még azután vele együtt, míg a székhelyre értek? Salamon ugyan mindenikre 1—1 napot számít, de vehetünk vala-

¹ Jornandes i. m. V. és VI.

mivel többet is, mert a közelség fogalma olyan embereknél, kik Konstantinápolyból jönnek, még két napi útra is alkalmazható. Azonban sok napot még sem számíthatunk, mert egy felől valószínű, hogy miután Átilla menyasszonyát vitte haza s egész hadsereg kísérte útjában, innét fogva lehető leggyorsabban s egyenes úton haladtak: más felől pedig most már a székhely fentebb előadott ismérvei lépnek előtérbe, s csupán csak addig szabad utaztatnunk a társaságot, míg a célponton túl nem mennek, melynek jegyeire tehát innét fogva még nagyobb figyelemmel kell lennünk.

Czernabara Torontálmegye északnyugoti részén esik, s ennek vidékén az általában észak felé haladó Priskósék, csak is kissé keletre fordulva találhattak némely folyókat.¹ De itt aztán volt bőségben, a mint a régi térképek mutatják, s azon vidék ismerői igazolják.

Mikor még a Tisza és Maros töltései nem léteztek, e vidék a fentebb nevezett folyók

¹ Észak-nyugotra a Tiszát érték volna (hova ujjal, harmadszor is, visszatérni cél ellenes dolog lett volna, melyre többé semmi ok sem forgott fen) továbbá a Nagyfokot, Nagy-eret, mely Deszk, Kübekháza, Majdán és Török-Kanizsa közt folyt, melyen túl szintén a Tisza következett, az után csak a Maros állott előttük Szeged és Deszk között, végezetre még a Porgány-ér következett volna és akkor Sövényházára vagy a vásárhelyi rétségre érkeztek volna, hol azonban királyi székhelynek alkalmas térség, a mint később látni fogjuk, nem létezik.

áradásai miatt, melyek a nagyszámú ereken és fokokon át terjedtek és a csapadék vizek következtében — nagyobb részt víz alá került, a mint hogy a megye északi része jobbára ma is az ártérhez számíttatik. E végett elég egy tekintetet vetni a megye lejtmezézési és csatornázási térképére, hogy a dolog állásáról meggyőződjunk.¹

A régi vizek lefolyása a földhajlásokon, fokokon és ereken történvén, ezeknek az idegen előtt valóságos folyó tekintete volt, melyek egy része nyáron át sem száradt ki. A községek pedig magaslatokon és földhátakon épültek, rendszerint a vizek szélein. Ily helyzetben volt, hogy példát említsek, Oroszlámos. Tengernyi víz mentén, melynek időközben kiszáritott fenekéből Majdánál a mi korunkban kölessel megakasztott hajót ástak ki, állott már az ó- és középkorban is e község, mert határában régi edények, kardok s török is találtattak, melyek a gr. Battyhányak régiség tárába kerültek.² A pártosabb helyeken épült községek közt itt-ott szárazföldi út is volt, a közbe eső vizeken pedig csolnakokon, talpakon vagy kompokon keltek át. Mikor az árvizek megtértek s száraz nyár volt, ezekre sem volt szükség s mert ilyenkor a rétség széltibe-hosszába járható volt. Pris-

¹ Ezt 1874-ben Katona Antal szerkesztette.

² Fekete Gyula n.-kikindai lelkész társam szives közléseiből.

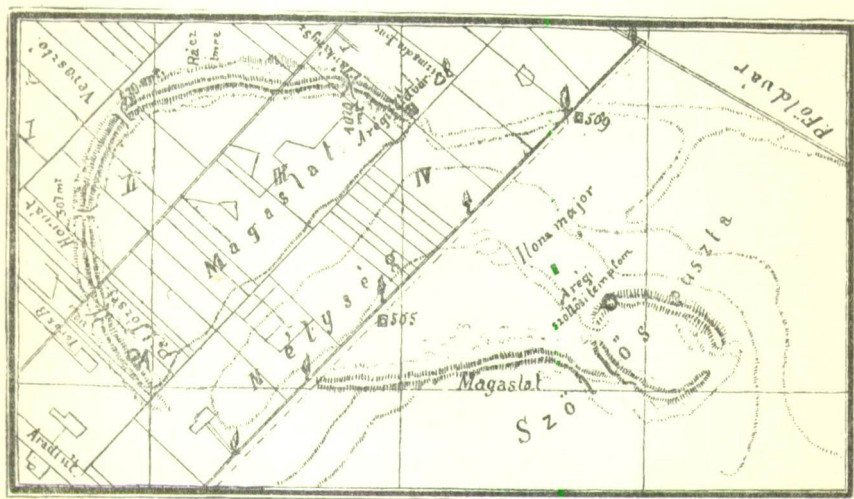
kósék, észak-keleti irányban haladva, az ereken és fokokon kívül magok előtt találták a Marost Makónál, ha pedig Csanád felé mentek, még előbb a Csorgó nevű mély fokot és, — a makai határban létezett, nem csekély számú ereket¹ számba se véve, melyek pedig régen vízzel és halakkal bőségesen el voltak látva, — a Száraz-eret, mely a Marost Vásárhely alatt kötötte és köti össze a Tiszával, mely jól kiképződött medre és magas partjai után ítélve, az ó-korban víz bőség tekintetében nem sokkal állott hátrább a Körösnél.

Ezen keresztül menve azonban mindjárt elérhették utazásuk célját, a hun király székhelyét, Czernabarától mintegy 80 kméternyi távolságban, s másnap dél tájban megérkezettek Tiszán túl, a jazygok és gepidák földére, a dák határszélére, arra a helyre, melyet később az ugyanott székelő avar khánok óriási sánczczal jelöltek meg.

Ez a hely pedig a H.-M.-Vásárhely határába eső szöllősi pusztának azon része, melyen a nagy kiterjedésű sánczok ma is láthatók. E vidéken, a hely színéről szerzett adataim szerint, melyeket községenként benszülöttektől vagy a területi viszonyokkal ismerős más lakosoktól kértem, nem található ekkora

¹ Makó határában erek voltak: a Nagy- és Kis-Porgány, Horó-ér, Disznó-ér, Sás-ér, melyeket a Maros áradásai láttak el vízzel, továbbá a szent-Lőrinczi, kalárai, vályogvetői, margitai, mikócsai és a Gyilkos fok. (Szöllősi A. makai lelkész társam szives közlése.)

föld vár sem Szeged, sem Makó, sem Nagy-Szent-Miklós határában, sem Torontálmegye északi községeiben. Ha talán itt-ott létezett volna is valaha, az áradások időközben elhordták, mégpedig úgy; hogy ma már helyét sem lehet kimutatni; a mi magában is elég bizonyíték arra nézve, hogy ott századokon át királyi székhelyek nem lehettek, mert ezeket nem így és nem ilyen

38. sz. A Tatár-sáncz térképe 1899-ben.¹

helyeken szokták építeni. Tőlünk északra, egészen közel a szöllősi sánczhoz, s ettől távolabb északkeletre és észak-nyugotra több föld sáncz található ugyan, különösen Derek-egyháza, Szentes, Csongrád határaiban s Békésmegye területén, de ezek csekély méretűek a mi sánczukhoz képest s inkább csak egyes töredékek, melyekből ma már az

¹ Herczóg Józs. v.-mérnök fölvétele nyomán.

egykor létezett föld műnek alakját sem lehet ki-
venni, leginkább dombok és magaslatok, melyek
azonban (mint Csongrádon a Vár-hát vagy Pogány-
vár) egykor szintén erődítvények lehettek, még
pedig egy részök, a bennök talált régiség leletek
után ítélve, az ősz- vagy barbár korból.

A szőlősi sáncz részei hosszan és szélesen
benyulnak a p.-földvári és a szőlősi határba is,
hol, minthogy a földet már századok óta szántják,
magasságát és körvonalait sok helyen elveszítette.
Nyugoti, legjobban kiképzett része azonban a vásár-
helyi határba esik s T a t á r - s á n c z vagy N a g y -
T a t á r - s á n c z nevet visel. Ez patkó alakú, keleti
végén nyílt föld töltés, mely hatalmas tömegével
ezelőtt 30—40 évvel még messzire el látszott a sík-
ságon, főleg a Földvár felől érkezőknek. Szélessége
alól 60—70, felül 40—50 méter, magassága 2—4
méter, annak daczára, hogy már ötven év óta ezt is
keresztül kasul szántogatják. A kör-töltésen belől
eső terület szélessége mintegy 2 kilométer, nyi-
tott végénél egyik oldalon egy halomszerű föld-
hányás (a nép „Sánczbunkó“-nak nevezi) van, és
egy 250—300 méter széles kiszáradt ér, lapos, me-
lyen túl a Szőlős, Földvár és a Kígyósi puszta felé
nyúló többi sánczok nyomai láthatók. Egyébként e
tájék körös-körül, beláthatatlan messzeségben, ma-
gasabb fekvésű síkság, melyet árvíz el nem ér, igen
termékeny fekete föld, mely régebben gazdag lege-
lőt adott, ma pedig feldülőzött és kiosztott terület,
mely buján terem. Határunk e része idegen várme-
gyék területébe nyúlik be, nevezetesen észak felől a

békésmegyei Orosházával és Földvár pusztával, keletről pedig Csanádmegyével, nev. Szöllőssel és Kasza-Per-rel határos. A mennyire az ember emlékezet és az írott adatok visszamennek, e vidéken régebben fa vagy erdő nem létezett, nem is létezhetett, mert miután legelőnek használták, a fa ott meg sem növekedhetett. Egyébként még nem régen is az egész vásárhelyi pusztá felől az az előítélet állott fen, hogy ott a fa nem nő meg, a mit csak a legutóbbi egy pár évtizedben kezd megdönteni a tapasztalás. Kő még kevésbé terem e vidéken s a mi itt-ott régi templomok romjaiban vagy újabb műutakban és nagyobb városi épületekben előfordul, azt másunnét szállították ide. A pusztán és ennek közeli szomszédságában, nevezetesen az Aranyad-ér és a Czinkus-ér, a Fejértó partján és környékén több helyt népvándorláskori régiség leletek, ókori és közép-kori pénzek nem ritkán találtattak. Határunk egyéb részeiből ily leletek nagy számban kerültek elő, melyek egy része főgymnasiumi régiségtárunkban őriztetik, más kisebb, de igen értékes része pedig a Nemz. Múzeumba került, — a mint ezt alább tüzetesen látni fogjuk.

A Tatár-sáncz, mint később elő fogjuk adni, nevét a Gyula ostromára siető Pertaff basa tatárjaitól vette, ki a régi erődítvény e | 1566 részét restauráltatta, miért is az legépebben maradt ránk. A város története érdekében 1894. évben Varga Antal főgymn. régiségtár-őrrel megásattam e sánczot, ki is annak testén, valamint

belső udvarán több helyen árkot huzatott. A töltés teste olyan, mint a körülötte levő területé, t. i. fekete s fele részben sárga föld. Belőle néhány cserépdarabon kívül, mely nagyobb régiségre nem vall, ezúttal semmi lelet sem került felszínre. Ellenben a töltésen kívüli területen, Égető János tanácsnok földén, a sok téglá, terméskő és malterdarabok nagyobbszerű épület romjait jelölik, ugyanott ez alkalommal egy középkori falu templomának alapját, sok emberi csontot (a sirok már előbb megbolygattak!), gombot, csatt véget, egy pár sólyom körmöt s márványdarabkákat találtak; más szomszédos helyekről különféle vas eszközök (zabla, fokos, nyílhegy, stb.) őz agancs, czifrázott edénydarabok, hamús égetett föld kerültek szintén ez alkalommal napvilágra. Némely ottani lakosok állításai szerint a töltés körül s a töltés oldalában ezelőtt emberi koponya¹ és egyéb csont roppant mennyiségben találtatott, valamint egy nagy vas sarkantyú is, sőt nem hiányoznak a szokásos „kincs felvetődés“-ről szóló hallomások, sőt látomások sem, a mint ezt az ily feltűnést keltő műemlékek érdekessége már magával hozza.

¹ Ezeket a tanyai nép galambok itatására használta és használja, abban a hitben; hogy ilyen itatás mellett e kedvelt madarak jobban oda szoknak a tanyára s egy könnyen nem költöznek el másuvá.